

Ovo nije dobro. Imate li koji drugi model?

...o alternativnim ekonomskim modelima uslijed pandemije

„Ekonomija je neizvjesna jer njena temeljna tema nije novac nego ljudsko djelovanje.“

Julian Baggini

Britanski filozof i novinar (1968 -)

„Ono što s vremena na vrijeme ne radimo iz ljubavi, radimo iz boli.“

prof. dr. Luigino Bruni, međunarodni koordinator Ekonomije zajedništva te profesor Sveučilišta u Milanu, komentirajući pandemiju na sjeveru Italije

U priči pod naslovom Paradoks napretka, Taleb piše o bankaru s Wall Streeta na odmoru u Grčkoj (*Skin in the Game*, Random House, 2018, str. 152). Bogati financijaš promatra lokalnog ribara i upita ga o njegovu životu. Ovaj odgovara da se sastoji uglavnom od ribolova, igranja s djecom, čavrljanja i pijuckanja vina s prijateljima; sve u svemu skroman, ali ispunjen život. Bankar brzo prelazi na *konzalting* i nudi pomoć: trebao bi povećati efikasnost i podići proizvodnju, kupiti veći brod i povećati prihode. Nakon nekoliko godina mogao bi kupiti više brodova, izbaciti posrednike i pokrenuti vlastitu tvornicu za preradu ribe. On bi sam kontrolirao proizvodnju, preradu i distribuciju, mogao bi napustiti ovo zaboravljeno selo i preseliti se u Atenu, pa potom i u New York, kako bi podignuo biznis na potpuno višu razinu. Tamo bi, nekoliko desetljeća kasnije, mogao napraviti tzv. IPO: prodati svoje dionice javnosti i zaraditi milijune (umanjeno za naknade svom novom samo-imenovanom konzultantu). Nakon toga mogao bi se umiroviti kao bogataš, smjestiti se u malo selo uz more, loviti ribu, igrati se s unucima i živjeti opušteno. Ribar je bio zapanjen sljepoćom ekonomskog „stručnjaka“: on je već posjedovao život koji mu se nudi.

Priča se slobodno prepričava i datira od antike. Sad, u doba covida, osobito je aktualna. Po prvi put u modernoj povijesti praktično cijela ljudska civilizacija bila je prisiljena zaustaviti se. Neželjeno zatočenje stvorilo je prijeko potrebno vrijeme za preispitivanje smisla srljanja prema većim brodovima.

Davno prije nego što je pandemija uopće počela bilo je već prisutno posvemašnje nezadovoljstvo suvremenim globalnim ekonomskim sustavom, uz sve veće dokaze disfunkcionalnog ekonomskog modela. Iako, ako ćemo pravo, statistike siromaštva i gladi u svijetu (među ostalima) nikad u povijesti nisu bile niže nego danas. No, svijet nije uspio ispuniti osam ključnih točaka postavljenih Milenijskim razvojnim ciljevima Ujedinjenih naroda. Znamo gdje smo, ali samo možemo zamišljati gdje smo mogli i trebali biti.

Nadalje, statistike ne pokazuju put koji je civilizacija odabrala za postizanje svojih ciljeva, a put se uvelike oslanja na kratkovidno, dugoročno neodrživo iscrpljivanje prirodnih resursa. Prosperitet sadašnjih i budućih generacija ne bi se trebao mjeriti samo brojem gladnih, potrebitih i bolesnih, već i sadržajnošću, ispunjenošću, kvalitetom života. To su manje „opipljivi“ i količinski vrlo teško mjerljivi pokazatelji. Covid je predivno razotkrio da biti zdrav, nahranjen i siguran, ali izoliran, zatvoren unutar četiri zida, nije život koji ima smisla i kojem se većina raduje. Također, mnogi se ekonomski laici s pravom pitaju: kakav je to model ekonomije koji kolabira ako ljudi kupuju samo ono što im je stvarno potrebno? Bude se, kao iz nekog sna, i pitaju: ima li što drugo? Koji drugi ekonomski model? Ovaj nam ne paše, ne odgovara.

Ne postoji univerzalni, homogeni, standardizirani kapitalistički ekonomski model (iako postoje razlike, ovdje će se termini *sustav* i *model* svejedno koristiti kao sinonimi). Mnoge su verzije, a neke su karakteristike kapitalizma vidljive i u modernoj komunističkoj Kini. Budući da su se socijalistički ekonomski sustavi u povijesnom eksperimentu nakon 2. svjetskog rata pokazali inferiornima, iako su imali dosta pozitivnih elemenata, većina ih ekonomista ne smatra realnom alternativom kapitalističkom sustavu. Ako socijalizam (komunizam) nije alternativa, što jest? Neki će biti nezadovoljni odgovorom, ali alternativa može biti – i jest – kapitalizam u drugačijoj formi. Ako se hoće, može mu se dati neko novo ime (napraviti „rebranding“), ali to će i dalje imati osnove kapitalizma, sviđalo se to nekome ili ne.

Naime, neka od ključnih počela koja opisuju sve kapitalističke modele su:

- 1) utemeljeni su na privatnom vlasništvu i na slobodama pojedinca,
- 2) profit je glavni motiv,
- 3) utemeljeni su na tržištu i
- 4) oslanjaju se na konkurenciju i inovativnost.

Uz neke iznimke oko konkurentnosti i inovativnosti, postoji čitav spektar definicija i varijacija o tome što to točno u praksi mogu značiti „privatno vlasništvo“, „sloboda pojedinca“, „prioritizacija profita“ i „oslanjanje na tržište“, i kako im pristupiti. Stoga se alternativni ekonomski modeli mogu tražiti u pogledu:

- 1) restrikcija kojima se mogu ograničiti privatno vlasništvo i sloboda pojedinca u mjeri u kojoj oni nisu samima sebi svrha već su upregnuti u *su*-djelovanje na izgradnji zajedničkog, općeg dobra,
- 2) derogacije vrhovne, apsolutne moći i prioriteta profita, ujedno uvažavajući da ekonomija mora biti profitabilna ako misli opstati, s tim da prioritet profitabilnosti postaje operativni, a ne strateški cilj,
- 3) ograničenja oslanjanja na „nevidljivu ruku“ tržišta, znajući da tržište često samo sebe natjera preko ruba litice jer se upravlja ne samo razumom već i strahom i pohlepom, te većim naglaskom na efikasno pružanje javnih usluga koje su često neisplative ali svejedno potrebne, i
- 4) pomak (donekle) s konkurencije na kooperaciju, uz limite igralištu namijenjenom za inovacije.

„Alternativnost“ modela određena je opsegom izuzetaka, odnosno restrikcija od datih počela i proizlazi iz empirijske činjenice da kapitalistički model „nije dobar, ali je najmanje loš od svih za koje znamo“. Treba priznati da je kapitalizam izvrstan u osiguravanju minimuma materijalnih sredstava velikog dijela stanovništva, dok istodobno prigušuje egzistencijalnu prazninu ispunjavajući svakodnevni život besmislenim stvarčicama i glupastom zabavom (*gadjeti, lajkovi, reality showovi*, itd.). Stoga su radikalni preokreti ili široke revolucije nezamislive sve dok građani imaju zadovoljene osnovne potrebe, a „mudri“ kapitalisti brinu se da ima i kruha i igara. (I) zbog toga ne postoje sveobuhvatni, radikalno novi, uobličeni „alternativni“ ekonomski sustavi koji su spremni za primjenu u praksi. Ekonomski modeli nisu cipele koje, kad vam ne pašu, jednostavno zatražite drugi par, drugi model. Brojni sad očekuju da ekonomisti hitro ponude alternativna rješenja, ali u uredima ekonomista ne stoje police nakrcane ekonomskim modelima koji se vade i nude po potrebama i željama korisnika. Neka to ne bude razočarenje, ali ne postoji nekakav nečuvani –*izam* kojega bismo sad izvukli poput zeca iz šešira. Ekonomski je sustav nerazmrsivo isprepleten s ostalim društvenim silnicama i tokovima, i tko hoće mijenjati ekonomski model treba razmišljati o tome kako mijenjati društvo.

U tom smislu alternativa dolazi u mnogim dimenzijama odstupanja od počela. Uviđa se da povratak na staro, u „normalnost“ nije poželjan, čak i ako je moguć (što nije slučaj). Pomoć tvrtkama hitnim mjerama za krpanje likvidnosti temelji se na pretpostavci da se ekonomija suočava samo s privremenim, kratkoročnim prekidom rada. No, ova je pretpostavka najvjerojatnije pogrešna. Mnogi će se sektori se boriti s povratkom u nekad znanu rutinu. To sve ostavlja u neprekidnu traženju i izgradnji alternative, onog društva koje se ne ustručava odstupiti od elementarnih počela koja opisuju kapitalističke modele kad je to u cilju općeg dobra i opstanka. Zato se smije tvrditi da je novi ekonomski model već na putu jer postoje mnoge prednosti koje je karantena donijela, poput (abecednim redom):

- brojnih poslovnih inovacija za suočavanje s novim okolnostima,
- de-urbanizacije zbog rada na daljinu,
- digitalne transformacije organizacija uz povezivanje putem postojećih, prije nedovoljno korištenih digitalnih alata,
- ignoriranja individualnih komercijalnih prava nad nužnim sredstvima za opstanak zajednice (konkretnije, 3D printanje/kopiranje medicinske opreme u nuždi, u domaćoj radinosti, bez pitanja za dopuštenje vlasnika patenata),
- manje nejednakosti između regija unutar zemalja,
- manje zagađenja prirodnog okoliša,
- planiranja poboljšanja kritične infrastrukture,
- poboljšanja međunarodne suradnje u epidemiologiji i medicini uopće,
- poboljšanja higijene,
- poboljšanja i proširenja e-usluga državnih institucija,
- poboljšanja procesa učenja na daljinu,
- pomnijeg planiranja i pripreme za druge egzistencijalne rizike,
- razvoja otpornijih i robusnijih opskrbnih lanaca,
- razvoja podrške lokalnoj zajednici i poslovanju lokalnih poduzetnika,
- razvoja pristupa širokopojasnom internetu,
- reevaluacije života i ciljeva, te odstupanje od utrke za profitom kao smislom (u karanteni se raspala uzrečica „vrijeme je novac“)
- tzv. *re-shoring* kao procesa suprotnog *off-shoringu* i *outsourcingu* (povratak ključnih funkcija u okrilje poduzeća iz dalekih zemalja; jezikoslovci – plaćite),
- uštede uredskih troškova i troškova poslovnih putovanja,
- uvažavanja i vrednovanja elementarnih usluga i ključnih radnika za opstanak društva,
- većeg razumijevanja i uvažavanja obrazovnog sustava od strane roditelja zbog škole od kuće,
- više donacija, filantropije i volontiranja,
- više posla za osobe s invaliditetom (od kuće),
- više slobodnog vremena za obitelj, promišljanje, hobije, meditaciju,
- zabrane hvatanja i prodaje divljih životinja (počevši od šišmiša),
- itd.

Sve navedeno, uz one prednosti koje će biti uočene i razvijene tek kasnije, mogle bi se smatrati građevnim blokovima alternativnog ekonomskog modela koji je već u nastajanju. No, za istinsku transformaciju društva (ekonomije) bit će potrebno više napora, odricanja i žrtve, i ona neće doći tek tako, sama od sebe. A i sam virus može biti model za promjene. On svakom ljudskom biću pristupa jednako: šefovima država i beskućnicima, bogatima i siromašnima, bez obzira na boju, rasu, vjeru. Virusu je baš svaki čovjek dragocjen resurs. Nitko i ništa u modernoj povijesti nije tako poravnao staze, ispunio doline i slegnuo gore među ljudima kao što je to učinio ovaj virus. Možda bismo od njega nešto mogli naučiti?

Znane mane

Mnogi nedostaci globalnog ekonomskog sustava identificirani su u prošlosti (i na ovim stranicama), davno prije covida. Neki od njih predstavljeni su u sljedećim odlomcima (bez redoslijeda po važnosti).

Plutokracija, kronizam

Kapitalizam i demokracija trebali bi ići ruku pod ruku, ali bogati pojedinci zajedno s velikim korporacijama i interesnim udruženjima nesrazmjerno utječu na politiku izravnim i neizravnim lobiranjem. Oni imaju bitno veću ulogu u donošenju zakona i propisa koji njima, kao manjini, najbolje pašu. Izborni procesi su pristrani zbog činjenice da političari primaju obilne donacije (javno i manje javno) od svojih sponzora koji zauzvrat dobivaju povlašten tretman kad njihovi puleni dođu na položaj. Sve to potkopava povjerenje u institucije i vladavinu zakona.

Promicanje ignorancije

Pokretačka snaga konzumerizma, kao važne karakteristike kapitalizma, je ignorancija (u smislu agnotologije). Potrošači se konstantno "anesteziraju" kako ne bi razmišljali, kako bi bili ignorantni i prepustili se brznoj kupnji svega što im pada na pamet. „Uživaj u trenutku“ ili „uživaj dok traje“ široko su prihvaćeni slogani koji stvaraju ignoranciju, a koji depreciraju (ekonomskim rječnikom) vrijednost žrtvovanja, boli i gubitka osobnog luksuza i komfora za veće dobro ili dugoročne ciljeve. No, tržišta su područja za izgradnju odnosa među ljudima, a ne samo za potrošnju. Odsustvo razmišljanja o opskrbnim lancima, o namjerama i ponašanju proizvođača i o svrhovitosti bezumne kupovine snažno utječu na to što se proizvodi, kako, gdje i po kojim cijenama, i za društvo i za okoliš.

Utaje poreza, *off-shoring*

Globalni ekonomski sustav temelji se na liberalnoj ideologiji u kojoj kapital slobodno teče povrh državnih granica. U praksi je to dovelo do utrke prema dnu, na način da se države natječu u ponudi najnižih mogućih poreznih stopa. To znači da najveće i najbogatije globalne tvrtke (i pojedinci) plaćaju poreza koliko žele (ponekad ništa), jer mogu premještati svoje poslovanje, računovodstvo i sjedište u off-shore oaze (prekogranične jurisdikcije koje nude diskreciju i ekstremno niske poreze). Naravno, građani nemaju taj luksuz; mali porezi moraju se platiti, ali veliki se mogu transferirati naokolo dok sasvim ne odlepršaju. Porezi su cijena dobro održavanog, urednog i dobrog društva: duboko je licemjerno ne plaćati porez a svejedno uživati u blagodatima društva koje kroz poreze plaćaju neki drugi.

Globalizacija i konkurentnost

Praktično, globalizacija je proces uklanjanja granica između država kako bi se kapital mogao brzo i neograničeno kretati, ali ne i ljudi. Ovo stavlja one koji isporučuju kapital u povlašten položaj u odnosu na one koji isporučuju rad. „Konkurentnost“ je ključna riječ u partnerstvu sa „globalizacijom“ i uglavnom se svodi na smanjenje (ili čak ukidanje) privilegija i prava. Oni koji nude nisku razinu prava u zaštiti okoliša, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti i osiguranju prava radnika su konkurentniji i privlačniji vlasnicima

kapitala. Njihova atraktivnost, međutim, brzo ishlapi čim se na međunarodnoj sceni pojavi netko drugi koji nudi još niže poreze i zahtijeva još niže obveze i odgovornosti od investitora.

Financijalizacija koje potiče zaduživanje

Lihvarstvo se tijekom povijesti ljudske civilizacije smatralo nemoralnim i kao takvo bilo je zabranjeno. Zarađivati novac samo zato što već imate novca - to se osuđivalo tisućama godina u svim religijama i na svim kontinentima. Međutim, od 1980-ih godina raste zaduženost (omjer duga i kapitala), a udio financijskih usluga u BDP-u raste. Financijski se sektor preselio od službe realnoj ekonomiji u osovinu koja upravlja realnom ekonomijom; sad je realna ekonomija u službi financijskom sektoru. Praksa poput otkupa dionica (en. stock buyback), koja daje prednost profitu dioničara nad ulaganjima u istraživanje i razvoj, postala je uobičajena. Suverene države, zajedno s mnogim malim i srednjim poduzećima i građanima, uhvaćene su u spirali duga, boreći se za financiranje kamata na kamatu.

Moralni rizik, TBTF

Velike tvrtke, osobito u financijskom sektoru, i dalje se oslanjaju na TBTF - načelo "prevelik sam da bih propao". Skloni su riziku jer znaju da ako nešto pođe po zlu, sami neće snositi sve posljedice. Ne dijele dobit ali dijele mizeriju (gubitak); to destabilizira političku i društvenu strukturu kapitalizma.

Zanemarivanje zajednice i okoliša

Usmjerenost na individualna prava bez obveza prema zajednici, društvu, prirodi stavlja individualca u slabiji položaj kada se pojave krize. Tkanina društva - njegove institucije i politike – mora se plesti i održavati u doba prosperiteta, jer se u hitnim slučajevima ne može izgraditi od nule, začas. Da su se prava pojedinca stavljala iznad opstanka zajednice ljudska se civilizacija nikad ne bi razvila. „Ekonomska optika“ – ona koja se fokusira na novac - daje prioritet financijskom rezultatu i zanemaruje sve nemjerljive društvene i okolišne efekte ekonomije.

Svi navedeni nedostaci, zajedno s onima koji nisu prikazani, oslikavaju ekonomski model koji je bio zreo za promjene i prije pandemije.

Magazin Prilika, prilog Glasa Koncila, tema broja 4-6/2020.

Članak se temelji na izlaganju na znanstvenoj konferenciji s međunarodnim sudjelovanjem pod nazivom "Pet godina nakon Laudato si". Gdje smo sada? “, u organizaciji Hrvatskog katoličkog sveučilišta, održanoj 22. svibnja, 2020. godine, online